Mitja Velikonja

Nadaljevanje politike z drugimi sredstvi

Neofašistični grafiti in *street art* na Slovenskem

Skine vidim na daleč,
ne rabm se jim posvečat,
bolj se bojim nacistov,
ki jih na cesti nikol ne srečaš.
N'toko, Zig Zig, 2010

Uvod

Grafit »Heil Hitler«, Ljubljana 2012

V pričujočem prispevku nadaljujem in nadgrajujem na Slovenskem že dodobra uveljavljeno proučevanje grafitov in street arta, ki ga veliko bolj kot stroga estetska plat zanimata njihova ideološka umeščenost in politični doseg. Tokrat sem se lotil neofašističnih, torej tistih, ki nastajajo izpod sprejev in šablon skrajno desničarskih skupin in posameznikov pri nas. Tovrstna ulična produkcija je samo en vidik njihovih sicer razvejenih aktivnosti in se danes poleg interneta kaže za najučinkovitejše sredstvo širjenja sovražnega govora in politike nestrpnosti. Na teh straneh me zanima njena umestitev v širši politični in ideološki kontekst na Slovenskem, ne pa organiziranost teh skupin, druge aktivnosti (glasba, zbirališča, dogodki, demonstracije) ter drugi mediji, ki jih uporabljajo (spletne strani, fanzini).

Prvo osrednje vprašanje, ki si ga zastavljam, je, kako se novi fašizem na Slovenskem kaže v grafitih. Doslej je bil to predvsem medij posameznikov in skupin s komunikacijskim deficitom, torej tistih, ki jim je bil v sodobnih družbah onemogočen dostop do uveljavljenih načinov izražanja svojih stališč in interesov. Do nekaj let nazaj je bilo pri nas neprimerno več levo oziroma libertarno usmerjenih grafitov in *street arta*, pa različnih subkulturnih in imigrantskih, kot pa desničarskih in nacionalističnih. Danes ni več tako – skrb zbujajoče veliko je tudi teh drugih. Drugo vprašanje se navezuje na glavno problemsko os seminarja AntiFa na Fakulteti za družbene vede, na dvojno enotnost »tihega« in »glasnega« fašizma v sodobnem svetu in tudi pri nas. Kakšen je torej odnos med ulično izraženim neofašizmom in tistim v dominantnih diskurzih, v njihovih institucijah in v konkretnih politikah?

Fašizem je bil sicer premagan kot zgodovinska formacija, politični sistem in družbena ureditev leta 1945, ne pa tudi kot strukturni element poznejših sistemov in ideologij, ki zagovarjajo in uveljavljajo avtoritarno in hierarhično urejenost družb (na podlagi etnične in spolne pripa-

dnosti, rase, kulture ipd.), nestrpnost, izključevanja, patriarhalizem, nacionalizem, rasizem, konservativizem, korporativizem in homofobijo. Razumeti ga gre tako, kot za rasizem ugotavlja filozof Étienne Balibar (2005: 21): »Lahko pa bi rekli, da rasizem sploh ni uplahnil, ampak se še razmahnil, čeprav včasih v novih oblikah (nekateri ga označujejo kot 'neorasizem'), ki meri na nove skupine, govori drug jezik, ustvarja nove diskriminacije, in da so prav teoretski diskurzi razlike, drugosti in izločanja priskrbeli ključe za razumevanje teh metafor in metonimij rasizma.«

[1] Svojo definicijo političnega grafita in poglede nanj sem podal pred leti na straneh te iste revije (Velikonja, 2008).

Bolj kot recepcija neofašističnih grafitov in street arta pri ljudeh (mimoidočih na ulicah) me zanima njihova narativna konstrukcija (torej kakšna sporočila so vanje položili njihovi ustvarjalci). Analiziral sem jih na isti način, ki sem ga že nekajkrat uporabil v svojih študijah: identificiral in klasificiral sem glavne teme (in njihove avtorje), potem pa ugotavljal njihove ideološke pomene ter konkretne politične posledice, ki jih ima ta diskurz kot celota. Skupaj sem raziskal nekaj sto tovrstnih grafitov, street art produktov in raznih zapisov, ki sem jih v zadnjih desetih letih zabeležil na vidnih mestih slovenskih urbanih (in tudi ruralnih) krajin: na zidovih, mostovih, podvozih, prometnih znakih, na pločnikih, na avtobusnih in železniških postajah, na samih avtobusih, na klopeh in v javnih straniščih, na vratcih električnih omaric, na drogovih in pločnikih. Fotografiral sem tako, da sem poleg njih zajemal čim več njihovega originalnega konteksta, torej podlage in okolja, na in v katerem so bili narejeni. Prizadevam si za »arheologijo komunikacije povsod tam, kjer se jezik uveljavlja na javnih prostorih, narisan na površino fasad kot začasni označevalec določenega zgodovinskega obdobja« (Hardt, 2008: 10). Najprej me zanimajo tehnike ustvarjanja, potem njihove glavne ideološke teme, njihovi ustvarjalci in končno sklepna kritika njihove ideologije ter umestitve v kontinuum moderni-postmoderni fašizem (ter kot dodatek, odpor proti temu). Zaradi omejitve v prostoru bom zanemaril sicer nujna zgodovinski in primerjalni vidik – tovrstna produkcija nastaja tako rekoč povsod po svetu, nekatere teme/gesla/ideološka ozadja so identična, obenem pa se na Slovenskem pojavljajo določene specifike. Na oboje bom opozarjal v opombah.

Definicija in tehnike

Politični grafiti govorijo v jeziku, ki je takoj razumljiv vsem. Njihova dikcija je kratka in jedrnata: brutalna, brezkompromisna. Na kompleksna politična vprašanja daje preproste odgovore, recimo v smislu »Kdo je kriv za gospodarski razkroj?« – seveda »Tuji delavci!« (ali pa »Socialna država!«, ali »Komunisti!« ...). Pogosto se besedilo nadgrajuje s sliko, denimo s simbolom avtorjev ali karikaturo nasprotnikov. Zagrebški kustos Slavko Šterk (2004: 25) pojasnjuje ustvarjanje grafitov na tri načine: kot poskus samopotrditve marginaliziranih skupin mladih, kot demarkacijsko črto za označevanje »svojega« ozemlja in kot ustvarjalne eksperimente potencialnih umetnikov. Za proučevalca političnega street arta Lymanna G. Chaffeeja (1993: 8–9) so glavne značilnosti grafita in street arta kot množičnega medija naslednje: prvič, da je to komunikacijski kanal predvsem organiziranih političnih skupin; drugič, da gre za pristranski, nenevtralni politizirani medij (kritizira, komentira, daje pobude); tretjič, da ima kompetitivni in nemonopolistični značaj (promovira ideje marginalnih skupin); četrtič, njegovo izražanje je neposredno (sporočila so preprosta, sintetizirana in koncizna); in petič, da gre za zelo prilagodljiv medij (ki se adaptira na različne oblike političnih sistemov, delovanja represivnih organov, uporablja različne tehnike ipd.).[1]

[2] Vsebine grafitov navajam v *poševnem tisku* in ločujem s podpičjem; poševno citiram tudi ideološki besednjak.

[3] Številka 88 se nanaša tudi na neki citat iz Hitlerjevega dela *Mein Kampf*.

[4] Ta je postal novi zaščitni znak belih supremacistov, neonacistov in tudi skrajnežev med nogometnimi navijači povsod po svetu.

Dopis »Antifafa«, Ljubljana 2013

Šablona »Slo Karantanija«, Koper 2011

Temu sledi tudi neofašistična ulična produkcija pri nas: opaziti je uveljavljene tehnike grafitarstva (po en grafit ali cela kompozicija, slikovni in/ali tekstualni), street arta (šablone, nalepke, plakati), zapisov (na zadnjih sedežih avtobusov, v straniščnih kabinah, na klopeh v javnih prostorih) ter apropriacije obstoječih grafitov (*busting* – v smislu subvertiranja in konsekventno prisvajanja izvirnih sporočil). Politični grafiti in street art praviloma takoj izzovejo nasprotno reakcijo: med protagonisti različnih političnih opcij potekajo vroče grafitarske bitke, torej dopisovanje, dorisovanje, uničevanje, smešenje prejšnjega sporočila. Kot medij je hitro dostopen ustvarjalcem in naslovnikom, je poceni, hiter, ima takojšnje učinke in za urbano mladino potrebno »ulično kredibilnost«. Tudi v strogo estetskem pogledu tovrstno produkcijo zaznamujejo preprostost, nedodelanost, grobost. Od barv na Slovenskem prevladujejo črna (kot kontrast levičarski rdeči), v Ljubljani pa tudi zelena in na Štajerskem vijoličasta (kot barvi navijaških skupin Green Dragons in Viole, katerih pomembno ideološko ozadje in navdih za simboliko je ravno fašizem).

Glavne teme

V neofašističnih grafitih in street artu na Slovenskem najdem običajen nabor glavnih tem in motivike kot drugod po sodobnem svetu. V spodnji klasifikaciji navajam pri vsaki po nekaj primerov. Najprej naj navedem seveda nacistične simbole, kot so kljukasti križ; *Sieg Heil*;[2] znak za SS in številki 18 in 88. To sta šifri za *Adolf Hitler* in *Heil Hitler*,[3] 1 in 8 torej predstavljata črki A in H. Protislovje: neofašisti se predstavljajo kot zavedni Slovenci oziroma branilci slovenskega naroda, a v slovenski abecedi je črka H 9. po vrsti. Da absurdnosti navezovanja na Hitlerja (kot zagrizenega sovražnika Slovanov) pri teh slovenskih »domoljubih« niti ne omenjam …

Sledi klasični nacionalizem, ki se sklicuje na zgodovinske mite in zagovarja nacionalno čistost. Zasledil sem grafite *Slovenija Slovencem; Slovenijo ljubi ali zapusti; Tu živimo Slovenci;* nalepke s *karantanskim* panterjem; grafit s slovenskim grbom in pripisom *Najprej Slovenec, nato Evropejec!; Tukaj je Slovenija* in nalepka *Reci ne drogi! Za svetlejšo prihodnost slovenskega naroda!* s prečrtanim listom konoplje. Beli (white-power) supremacizem je očiten iz izpisovanja številke 14, ki je vodilo ameriških rasistov in pomeni *We Must Secure the Existence of our People and a Future for White Children*; pa iz grafitov *White Power; Za belo Slovenijo; Bela moč* in iz keltskega križa[4] s kraticami *WPWW, White Pride World Wide*. Korak naprej od nacionalizma je evrofašizem, torej tak, ki si prizadeva za čistost Evrope: najdemo grafite kot *Evropa Evropejcem; Svoboda Evropi;* ter *Srbija – Marš iz EU – govno.*

Precej je grafitov, ki so usmerjeni zoper drugače politično in kulturno usmerjene. Proti komunizmu, recimo (*Komunisti izdajalci; 1991 Slovenija – Slovenski radikali – Leto, ko smo bili enotni, leto, ko smo premagali komunizem!; Dol s komunisti*; *Smrt komunistom; Stop levemu terorju; Smrt komunizmu!*), pa seveda proti multikulturalizmu (*Multikulti je beli genocid*; nalepka z vsebino *Ohrani svojo dediščino, reci Ne multikulturi! Stop islamu. Slovenija Slovencem, Evropa Evropejcem!*)[5] in tudi proti antifašizmu (*Anti anti-fa* s kljukastim križem; *Afa je levi* kljukasti križ, torej nacizem; *Hahaha Antifa!* s keltskim križem; *Anti fa-fa; Antifa opice sistema*). Med napadenimi institucijami se je znašla tudi ljubljanska Fakulteta za družbene vede, *rdeči faks*, ki so ga Avtonomni nacionalisti nekajkrat porisali z grafiti in šablonami (*Sramota od fakultete* s keltskim križem; *Fakulteta za komunistične vede*, zraven pa *Slo* in keltski križ; *Stop poneumljanju*).

Neofašistični grafiti so usmerjeni tudi zoper različne manjšine v slovenski družbi. Največ je seveda antibalkanskih (*Welcome to Slovenia No Balkan; Balkan more stran; Smrt Hrvatom; Južnake v smetnake; Bosna raus*). Na letaku in plakatu za referendum zoper Tehnični zakon o izbrisanih leta 2004 je pisalo: *Pod do volišča 4. aprila nam prihrani najmanj 20.000.000.000 SIT! Tudi Aksentijević hoče vaš denar!*[6] Tem sledijo protiromski (*Cigan raus*; *Smrt ciganom; Cigo si*), protiimigrantski (*Stop imigraciji*; *Imigranti ven*; *Tujci ven*) in protimuslimanski grafiti (*Stop islamizaciji*; šablona človeka, ki v koš za smeti meče muslimanski polmesec). Seveda je prisotna tudi homofobija, ki se pogosto veže na etnično identiteto pripadnikov drugih narodov (*Šipci pedofili pedri – 50 m; Hrvat pedr; BBB pederi*; *Obranimo slovenski narod* s prečrtanim stiliziranim spolnim aktom dveh gejev).

Neofašizem na slovenskih stenah sledi ideologiji nacionalnega socializma – torej ne zagovarja le kulturne homogenosti, etnične enotnosti, političnega avtoritarizma, ampak tudi gospodarsko avtarkijo. Tako najdemo desničarske grafite proti novi svetovni ureditvi in medijskemu svetu (*Fuck NWO; Stop TV propagandi*, oba s keltskim križem) in proti kapitalizmu (*Smrt kapitalizmu*; *Smrt kapitalizmu, svoboda svetu* s keltskim križem).

Med skrajneži najdemo tudi pripadnike drugih jugoslovanskih narodov (z grafiti tipa *Nož žica Srebrenica; Kosovo srce Srbije*; *Kosovo republik*; *Srbija Srbima; Ante Pavelić heroj* s kleroustaškim znakom; *Orthodox Boys ubice ustaša; Bosna u srcu, Srbija na kurcu*). Tudi med njimi prednjačijo navijači Hajduka, Dinama, Crvene zvezde in Partizana.

Treba pa je poudariti, katerih tem (skoraj) nisem zasledil na slovenskih zidovih, najdemo pa jih v sosednjih državah. Recimo ni klerofašističnih grafitov[7] ali poveličevanja kvizlinških formacij iz časa druge svetovne vojne,[8] prav tako tudi ni protipartizanskih grafitov. Zelo malo je strankarskih grafitov[9] – še največ jih leti na posamezne politične voditelje: *Kučan Kocjančič Kacin rdeča golazen; Pahor kaj delaš?; Svetlik na koncu hodnika; Janković = ciprski planšar; Janša je gej/okej;* pa šablona z Janšo v nacistični uniformi; nalepka *Radio Televizija Janković; Se nam bo zjanšal?; Pahor suhih hrušk* itn.

[5] Spomnimo se, Anders Behring Breivik je Slovenijo in Slovaško postavil na dno razpredelnice evropskih držav glede na *stopnjo multikulturne indoktrinacije*. Tudi v Sloveniji naj bi imel po njegovih besedah *zveste brate in sestre*.

[6] Milan Aksentijević je upokojeni, v Sloveniji živeči general JLA, poslanec večstrankarske slovenske skupščine leta 1990, ki je nasprotoval osamosvojitvi Slovenije, zaradi česar mu sedaj – po mnenju slovenskih nacionalistov – ne bi smela pripadati niti pokojnina niti državljanstvo.

[7] Kot so tisti klerofašističnega gibanja Obraz v Srbiji.

[8] Na Hrvaškem je recimo najti veliko proustaških grafitov: »ušati« U; U s križem; pozdrav *Za dom spremni;* imena NDH; Ante Pavelić ipd.

[9] Te najdemo pogosto recimo v Italiji.

[10] Povezanost med neofašistični in navijaškimi skupinami v specifičnem kontekstu vojn v nekdanji Jugoslaviji, kjer so se prav nogomenti navijači prvi mobilizirali v paravojaške milice, sta raziskovala srbski etnolog Ivan Čolović (1996) in hrvaški sociolog Srdjan Vrcan (2003).

Grafit »Cigani raus, WP Viole«, Maribor 2012

Avtorji

Grafitarji praviloma razvijejo svoj prepoznavni stil, mnoge se spozna po psevdonimu, a njihovo pravo identiteto je vedno težko izslediti. Vse to še posebej velja za avtorje političnih grafitov. Po drugi strani pa ti zadnji zelo pogosto poudarijo pripadnost svoji skupini ali gibanju: da se torej natančno ve, »čigavi« držijo sprej ali šablono v rokah ali lepijo nalepke. Desničarske grafitarje lahko delim na tiste, ki so močno organizacijsko povezani in imajo jasne politične cilje, in one, ki niso tako organizirani in za katere je neofašizem samo eno od ideoloških ozadij in en tip ulične kulture.

Začel bom pri zadnjih. Najprej naj omenim nepovezane posameznike, ki na ta način izražajo gnev nad drugimi političnimi opcijami, družbenimi manjšinami in ranljivimi skupinami v slovenski družbi. Prepozna se jih, ker niso podpisani z imenom skupine – a so njihova sporočila identična tistim iz organiziranih skupin (recimo *Srbija smrdi;* kljukasti križ; *Usak Slovenc bi mogu ubit enga čefurja*; *Hitler*). Zlasti v ljubljanski regiji je mogoče povsod najti nalepke s simbolom in spletnim naslovom trgovine z nacionalistično opremo Dr. Gebi, ki je psevdonim njenega lastnika in aludira na priimek nacističnega ministra za propagando dr. Josepha Goebbelsa. V to prvo skupino lahko štejem tudi nepovezane, neorganizirane desničarske skrajneže iz drugih nekdanjih jugoslovanskih republik, ki tako pljuvajo po drugih.

»Fašistična infiltracija med skupine nogometnih navijačev ni nič novega,« za Veliko Britanijo ugotavljajo Smith, Smith in Ward (2010: 7), v osemdesetih je to počela *National Front*, zdaj *English Defence League*. Neofašistično simboliko in retoriko najdemo tudi med slovenskimi, zlasti nogometnimi navijaškimi skupinami. Green Dragons so bili ustanovljeni leta 1988 in zapisujejo skrajšano letnico, torej samo *88*, ki je tudi prej omenjena nacistična šifra. Med njihovimi grafiti in navijaškimi rekviziti najdemo tudi kljukasti in keltski križ, gotsko pisavo, oznako *SS* ipd. Mariborske Viole so prav tako znane po svoji desničarski nestrpnosti: to je recimo očitno iz grafitarske kompozicije, ki vključuje znak belega supremacizma, napis *Cigani raus* in podpis *Viole* – vse seveda v tej barvi. Podobno je tudi z navijači drugih klubov, tudi tistih iz nekdanje Jugoslavije (Grobari, Orthodox Boys ter Delije, Torcida in Bad Blue Boys), zlasti njihovih radikalnih podskupin (z imeni kot so Ultras, Frontline Youth, Youth Crew, Hools), ki poleg svojega imena ali vanj, v vsak O, praviloma vrišejo križ, da nastane keltski križ.[10] Večina navijaških grafitov je napisana v gotici, ki skupaj z drugimi simboli (*88*, kljukasti križ, *Raus…*) jasno aludira na nacizem.

Grafitom in street art produktom vseh teh naštetih delajo na stenah družbo tisti jasno identificiranih neofašističnih subpolitičnih skupin. Te se ponosno podpisujejo pod svoja dela. Glede na njihove ideje, ki jih je mogoče zaslediti tudi na njihovih spletnih straneh in v konkretnih aktivnostih, jih lahko razdelim v tri skupine. Prva so skrajni nacionalisti, torej skupine Tukaj je Slovenija, Slovenski radikali, Goriški panterji, primorski Hervardi ipd. Ti v grafitih, šablonah in nalepkah poudarjajo predvsem slovensko nacionalno samobitnost in zgodovinskost – motive *karantanskega panterja,* knežjega kamna, gorenjskega orla, Triglava, lipovega lista, *verigarja,* generala Maistra ipd. Druga so neonacisti, ki so tudi mednarodno organizirani, recimo Blood and Honour, domžalski Headhunters in druge skinheadovske skupine. Njihovo ulično pro-

[11] Takšen primer je neofašistično gibanje CasaPound v Italiji.

dukcijo in siceršnjo orientiranost bi lahko označil kot internacionalni neonacizem – prevladujejo klišejski fašistični in nacistični simboli (kljukasti križ in njegove izpeljanke, keltski križ) ter skinheadovska imažerija. Tretje, prav tako mednarodno organizirane, bi lahko imenoval novi skrajni desničarji. Simbol Avtonomnih nacionalistov ANSi sta prekrižana kladivo in meč, repertoar njihovih grafitov in šablon pa vsebuje: *Narod vstan; Slovenija vstani; Svoboda nacionalistom; Nacionalizem je sistem prihodnosti!; Svoboda skupnost narod; Svoboda Sloveniji; Smrt sistemu* ipd.

Plakat Avtonomnih nacionalistov, Ljubljana 2011

Moderni in postmoderni fašizem

Tudi iz neofašističnih grafitov in street arta na slovenskih ulicah lahko razberem razlike in podobnosti, povezanost in komplementarnost med modernim in postmodernim fašizmom. Ta dva je mogoče v grobem ter idealtipsko deliti tako kronološko kot vsebinsko, čeprav je njun cilj – nacionalno in kulturno očiščena, gospodarsko in politično popolnoma suverena država z avtoritarno oblastjo in hierarhičnim družbenim redom – isti.

Prvi, moderni fašizem, je ideološko ozko profiliran in ekskluziven, zaznamuje ga ostra dikcija. Na eni strani se opira na ideološko in politično izročilo nacionalizma iz 19. stoletja, torej gradnje nacionalne države, ki so nastajale z nizom uveljavljenih metod: od asimilacije različnih etničnih skupin v en narod do preseljevanja ali likvidiranja pripadnikov drugih etničnih skupin. Na drugi strani se sklicuje na organizirano in sistematično politiko podrejanja in izkoriščanja nižjih družbenih razredov in represijo nad njimi. Obe politiki sta skupaj dosegli vrhunec v obliki desnih totalitarizmov prve polovice 20. stoletja, v italijanskem fašizmu, nemškem nacizmu in v njunih derivatih. Elemente tega klasičnega, modernega fašizma je bilo pri nas mogoče najti tako v dominantnih diskurzih in politikah kot v grafitih skrajnežev v času *osamosvajanja*, ločevanja od socialističnega političnega in ekonomskega sistema, Jugoslavije in simbolno tudi Balkana, torej na koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let. Recimo »izbrisane« leta 1992 so že prej napovedovali grafiti *Čefurji raus*, zavračanje multikulturnosti pa oni *Burek? Nein danke*.

Drugi, postmoderni fašizem, se predstavlja kot »nadideološki«, »inkluziven« in goji navidezno sprejemljivejšo dikcijo. Ta fašizem nastane v novih okoliščinah samostojne države, *Evrope* in *demokracije*, ki vsaj načelno omogočajo in celo spodbujajo multikulturnost. Stara, odkrita fašistična retorika tu ni tako učinkovita – pojavi se navidezno milejša, spravljivejša, politično korektnejša, ki pa seveda skriva isti cilj. Dominantni diskurzi so polni navidezno nevtralnih kategorij *naroda, domoljubja, ohranjanja tradicije, demokracije, svobodnega trga* ipd. Podobno je z ulično produkcijo: tako rekoč nihče se ne more ne strinjati z vsebino grafitov Avtonomnih nacionalistov *Stop zatiranju!; Svoboda; Ponos, ne sovraštvo!* ali *Uniči sistem*. Šele podrobnejše razumevanje in poznavanje ideološke in politične agende avtorjev seveda razkrije, za kaj v resnici gre. V grafitih postmodernega fašizma tudi najdemo obilo označevalcev levičarskih subpolitičnih gibanj

(črno-rdeča-bela barvna kombinacija, navezovanje na avantgardistično estetiko /zobato kolo, stilizirane upodobitve ljudi/) in tudi metod organiziranja (od spodaj navzgor, skvoti, glasba, internetne skupnosti).[11]

Moderni fašisti se izrecno in ponosno izjasnjujejo, kaj so: postmoderni se skrivajo za domoljubjem ali »zgolj« nacionalizmom. Slednji se nimajo za ekstremiste, deklarativno celo obsojajo nacizem in fašizem (in temu seveda takoj dodajo komunizem, pogosto tudi kapitalizem ali celo sionizem). A že bežen pogled na vsebino njihovih grafitov, spletnih strani, izjav in akcij kaže na to, da se za tem pri vseh skriva bolj ali manj jasni neofašizem. Podobno se npr. v Angliji izgovarja neofašistična organizacija *English Defence League*, tudi z gesli tipa *Domoljubje ni rasizem* (Smith, Smith in Ward, 2010: 5, 16). Razlika je tudi v sami zunanji podobi modernih in postmodernih fašistov: prvi so veliko bolj uniform(ira)ni, zaradi izrazite simbolike jih je laže prepoznati (majice in našitki z znanimi simboli, skinheadovski imidž ali *military look*), medtem ko drugi teh označevalcev nimajo, oblečeni so v bolj nedoločljiv in sprejemljiv *urban style* (črne jakne s kapucami, jeans hlače), ki je – ne nazadnje – bliže tudi pripadnikom levih subpolitičnih skupin.

Sodobni, postmoderni, »smehljajoči« se fašizem je od klasičnega, modernega nevarnejši, saj je bolj priljuden, teže ujemljiv in veliko manj neposreden. Moderni dosega mir s prisilo, postmoderni s strinjanjem, inkorporacijo, za kar so zaslužne nove hegemonske ideologije množične kulture, potrošništva in »domoljubja«. Slovenija tu žal spet ni izjema: je del sodobne Evrope, ki jo zaznamuje vzpon skrajno desničarskih strank,[12] ki *delajo z ljudmi*, ki *razumejo* njihove stiske, ki kanalizirajo njihovo nezadovoljstvo (seveda proti priseljencem in drugim manjšinam) in ki s populističnimi metodami gradijo hegemonijo od spodaj navzgor. V Franciji se je to dogajalo že v devetdesetih: »Intelektualna moč francoske nove desnice izhaja iz domačih intelektualnih tradicij neke druge vrste, takih, ki poudarjajo narod, kulturo in raso in ki konceptualizirajo svoje strategije z *desnim gramscizmom*, ki nedvomno izhaja iz nacionalizirane marksistične tradicije«. (Desai, 1994: 41)

A glavni problem postmodernega fašizma ni niti v zavajanju z levičarsko ikonografijo, niti s »kul« imidžem, niti s poliranjem robov težko prikrite nestrpnosti. Niti ni tako sporna njegova perfidna »neideološkost« oz. celo »nadideološkost«: Avtonomni nacionalisti recimo nasprejajo skupaj prečrtano zvezdo in prečrtan $; pa prečrtan kljukasti križ in prečrtano zvezdo; njihov grafit govori *Tu ni prostora za totalitarizme!* s prečrtanimi zvezdo, kljukastim križem in muslimanskim polmesecem.[13] Naletel sem tudi na naslednjega: *No* kljukasti križ *No* srp in kladivo *Only Slo patriotism*. To slovensko *domoljubje* – spet protislovje, napisano je v angleščini! – je seveda za javnost sprejemljiva krinka za njihov ekstremni nacionalizem (oziroma, po njihovo, za *narodno revolucijo*), ki je veliko bolj očiten s stališč na njihovi spletni strani (recimo v *Točkah ANSi*). Zanje – in žal za številne druge – nacionalizem ni razumljen kot še ena sodobnih totalitarnih ideologij.

Glavni problem je drugje. Največjo skrb zbuja dejstvo, da se na stene nasprejan, napisan, napraskan ali nalepljen sovražni govor ne razlikuje od tistega, ki ga je mogoče najti tudi v dominantnih političnih, kulturnih in medijskih diskurzih. Da grem po vrsti: že več kot dvajset let se v nekaterih krogih skuša rehabilitirati slovenska kolaboracija tako s fašizmom kot z nacizmom. Nacionalizem je – poleg neoliberalizma – tako in tako vodilna politična ideologija slovenske tranzicije, z ne prevelikimi niansami med politično desnico in t. i. levico. Prizadevanje za nacionalno

[12] Za spremembo se bom omejil zgolj na njen zahod: omenim naj Svobodnjaško stranko in Zvezo za prihodnost Avstrije pri naših severnih sosedih, Severno ligo v Italiji, Švicarsko ljudsko stranko, Dansko ljudsko stranko, Wildersove svobodnjake na Nizozemskem, Prave Fince na Finskem, Švedske demokrate, norveško Stranko napredka ipd.

[13] Recimo geslo zadnjih vstaj na Slovenskem si prisvojijo z grafitom *Sistem, gotof si* s tem, da *si* dvakrat podčrtajo (ki tako pomeni Slovenija).

čistost najdemo tako v grafitih in na nalepkah neofašistov kot v recimo izbrisu skoraj šestindvajset tisoč prebivalcev Slovenije februarja 1992, ki so ga zagrešili organi slovenske države. Novi evrocentrizem – da parafraziram, *Europa über alles* – je tudi ena najmočnejših ideoloških manter na Slovenskem. Alarmistični diskurz o nevarnosti *restavracije komunizma* na Slovenskem je običajni del besednjaka slovenske tranzicijske desnice: postal je priročna zmerljivka oziroma sredstvo politične in moralne diskvalifikacije nasprotnikov ali oponentov. Zavračanje multikulturalizma je dobilo tudi pri nas – od izjav Angele Merkel oktobra 2010 in Davida Camerona februarja 2011, torej dveh pomembnih evropskih politikov iz dejansko nepovratno multikulturnih držav – nov zagon. Nova etablirana desnica se prav tako distancira od antifašizma in ga celo kriminalizira – spomnimo se samo incidentov na zadnjih državnih proslavah.

Dalje z dvojno enotnim diskurzom skrajnežev na ulici in tistih za govornicami. Balkanofobija je tudi vraščena v diskurzivni vsakdanjik sodobne Slovenije: balkanistični izpadi se vrstijo od množične kulture do »visoke politike«. S protiromskimi ni nič drugače: dogajanje v zvezi s Strojanovimi (ko so državni organi samo dovršili izgon, ki so ga začele »vaške straže«) niso epizoda, ampak vrh ledene gore diskriminacije te skupine, ki v Sloveniji kljub dolgi zgodovini, strnjenih poselitvah in številnosti nima niti statusa nacionalne manjšine.[14] Nič drugače ni z zapostavljanjem muslimanske verske skupnosti v Sloveniji: silhueto mošeje prečrtavajo ulični nestrpneži, isti motiv najdemo na plakatu ljubljanskega kandidata SLS na volitvah 2004, njeno gradnjo pa blokirajo mestne oblasti različnih političnih provenienc od konca šestdesetih let naprej. Protiimigrantski grafiti samo na grob način prevajajo logiko delovanja novega *berlinskega zidu* na tleh Evrope, schengenske meje. Homofobna stališča slišimo z govorniškega odra v parlamentu, s prižnic v cerkvah, v raznih oblikah v množičnih medijih in v vsakdanjem življenju – konkretno, fizično nasilje nad homoseksualci ali homofobni grafiti so samo logično uresničevanje takšnega diskurza. Tudi nereflektiran »ponos« nad svojo nacionalno identiteto najdemo tako v zdravorazumskih prepričanjih kot v šovinističnih grafitih.[15] V narodnjaških, konservativnih diskurzih (spomnimo se besedil narodnozabavne glasbe) mrgoli obsojanja *tuje* glasbe, kulture, načinov življenja – torej spet podobnost z vsebino grafitov, ki zagovarjajo vsestransko nacionalno avtarkijo. Sledeč vsemu temu tudi ni čudno, da najdemo med skupinami ljudi, ki jih Slovenci ne bi želeli imeti za soseda, mnoge, ki so tarča desničarskih grafitov: Rome (45,7 %), homoseksualce (35,5 %), muslimane (16,2 %), priseljence, tuje delavce (13,6 %) in ljudi druge rase (10,9 %).[16]

Vseeno pa je najti nekaj razlik med diskurzom skrajnežev v dominantnih institucijah in tistim na ulicah. Kljub vsem navedenim podobnostim je slednji sekularen (torej se ne sklicuje na *katoliškost Slovencev*, kar javnost prepričujejo verski integristi) in ni revizionističen (ne obuja in ne slavi slovenskega klerofašizma in ne rehabilitira kolaboracije z okupatorjem – a prav tako ne ceni partizanstva). Sodobni slovenski neofašisti zbrišejo spomin na medvojno dogajanje na Slovenskem (in se, spet protislovje, tudi če pogledamo iz njihovega zornega kota, raje kot domačih spominjajo nemških fašistov). Zato pa se z grafiti in street artom toliko raje lotevajo »sedanjih sovražnikov« slovenstva: komunistov, antifašistov, tujcev, priseljencev, svetovljanov, muslimanov, Romov, muslimanov, homoseksualcev in drugih *usual suspects*.

[14] Tudi v tem Slovenija očitno sledi oziroma celo anticipira *evropske trende* – spomnimo se nedavnih organiziranih izgonov romunskih in bolgarskih Romov iz Francije in Italije.

[15] Meritve slovenskega javnega mnenja v zadnjih dvajsetih letih potrjujejo skoraj popolno prevlado nacionalističnega diskurza pri nas: na to, da so Slovenci, je bilo »zelo ponosnih« in »precej ponosnih« skupaj 83,1 % (SJM92), 86,4 % (SJM95), 88,4 % (SJM01), 95,8 % (SJM03), 86,6 % (SJM05), 91,1 % (SJM08) in 84,8 % (SJM11) anketiranih (Toš idr., 2012: 106).

[16] Podatki iz raziskave Slovensko javno mnenje SJM 2011/2; CJMMK, FDV. Dodati pa je treba, da so ti deleži povečini vseeno manjši, kot so bili ob tem istem vprašanju leta 2008.

Kakorkoli: v vsem naštetem se skrivata tudi odgovora na izhodiščni vprašanji. Srhljive podobnosti med nekaterimi elementi dominantnih diskurzov in delovanja dominantnih institucij – od državne in strankarske politike do množičnih medijev – in diskurzi in delovanjem desničarskih skrajnežev na ulici pričajo o tem, da gre pravzaprav za dve plati istega kovanca. Prvi ponujajo ozadje in okvir aktivnosti teh drugih, ti drugi pa jasno, grobo izrazijo to, česar si prvi ne upajo. Vsebinska zveza med enimi in drugimi je očitna; pogosto pa je tudi osebna.[17] Že v preteklosti se je pogosto dogajalo, da so grafite in street art sponzorirale ali vsaj podpirale oblasti različnih političnih provenienc za doseganje svojih političnih ciljev: Chaffee navaja (1993: 15–16), da so npr. desničarski režimi v Španiji in Latinski Ameriki »namenjali *street artu* javni prostor za obveščanje, socializiranje, mobiliziranje in ustrahovanje«.

Nič ekstremističnega, kar je bilo nasprejanega, narisanega, napisanega ali nalepljenega na slovenske zidove s strani neofašističnih skrajnežev, ni bilo že prej izrečenega ali narejenega s strani različnih tranzicijskih oblasti. Ne gre za golo analogijo med vsebino grafitov in vsebino dominantnih diskurzov, ampak za njuno inherentno kontinuiteto. Za poulično erupcijo sovraštva, ki tli v *hramih demokracije* in *medijske svobode*. Zato je odgovor na vprašanje, *kdo riše kljukaste križe*[18], jasen: ne gre za izolirana dejanja neofašistov, ampak za očitno nadaljevanje oblastnih diskurzov z drugimi sredstvi. Kjer je oblast prekratka, kjer noče biti politično nekorektna, kjer se boji *Evrope*, vskočijo desničarski skrajneži in glasno povedo, jasno napišejo in grobo naredijo to, kar oblast počne skrivaj. To dokazuje tudi neukrepanje ob njihovih ekscesih. Rečeno s termini, ki smo si jih zastavili na začetku našega ciklusa antifa seminarjev: »tihi fašizem« se na tej točki nadaljuje v »glasnem fašizmu«.

Na to kaže navsezadnje tudi uzurpiranje grafitarske in street art produkcije neofašističnih posameznikov in skupin. Njihovi grafiti tako izgubijo status subverzivnosti, ilegalnosti in transgresije, saj postanejo komunikacijski podaljšek dominantnih diskurzov in institucij oz. gredo v svoji neposrednosti še korak naprej. Hegemonski boj v družbi se preseli na ulice: postmoderni fašisti skušajo prevzeti od podrejenih in marginaliziranih skupin še mestne zidove, ki so bili njihovo tradicionalno prizorišče izražanja stališč.

Da bi torej razumeli in spodbijali novodobni fašizem na stenah, se je treba preseliti za te iste stene, kjer se tak diskurz ustvarja. Izkaže se, da glavni problem niso *kapucarji*,[19] ampak kravatarji; ne toliko tisti s spreji v rokah kot tisti, ki pišejo govore. Ostri kritik srbskega nacionalizma Čolović (2012) ima še kako prav, ko trdi, da »sklicevanje na desničarske mladinske organizacije in njihove firerje nima nikakršnega učinka, če se ne pokaže, kdo so njihovi ideološki mentorji«.[20] Skrajno desna politika danes ni toliko stvar peščice militantnih skrajnežev, ampak širšega političnega in institucionalnega okvira, ki jo omogoča, ter inertne večine, ki pravzaprav na tih način misli, govori in počne isto, kar skrajneži na glas in javno. Lokalni *breiviki* – spomnimo se, leta dolgo in nekaznovano je po internetnih forumih javno pisal točno to, kar je potem v svojih dveh pokolih uresničil – se ne napajajo samo iz preteklih fašističnih in nacionalističnih zgledov. Omogočata jih tudi aktualna neoliberalna ideologija in parlamentarna demokracija,

[17] Tako je vodja slovenske divizije Blood and Honour član podmladka stranke SDS (A. Delić: Neonacisti: protizakonita prostočasna dejavnost. Delo, 2. december 2012, str. 3), o »kameradstvu« med neonacističnimi skupinami in SNS ter drugimi strankami je pisala že Marta Gregorčič (1999: 105).

[18] Članek s tem bombastičnim naslovom je bil objavljen novembra 1981 v Nedeljskem dnevniku v kontekstu naci-punk afere, s katero je hotela takratna oblast z ustvarjanjem moralne panike obračunati s punk gibanjem na Slovenskem.

[19] Tako se je v ponesrečenem novinarskem žargonu poimenovalo infiltrirane in podplačane desničarske skrajneže na demonstracijah novembra in decembra 2012.

[20] In nadaljuje: »Tu pa je treba poleg kazenske in politične odgovornosti govoriti tudi o ideološki odgovornosti, o odgovornosti tistih, ki ustvarjajo in širijo strup nacionalizma. Mnogi med njimi to nekaznovano počenjo že več kot dvajset let. «

ki pod pretvezo *svobode združevanja in izražanja* ter *pluralnosti mnenj* omogočata delovanje tem istim, ki si prizadevajo za odpravo te svobode in te pluralnosti. Horkheimerjev lucidni rek, da kdor noče kritizirati kapitalizma, naj molči o fašizmu, velja danes prav tako prepričljivo kot v tridesetih letih.

Grafit »Stop idiotom«, Ljubljana 2012

Namesto sklepa – dekontaminacija

Obravnavanje tovrstne neofašistične grafitarske in streetartistične produkcije se ne konča samo pri golem proučevanju, torej zapisovanju in kritičnem analiziranju. Te grafite, šablone in nalepke pripadniki nasprotnih političnih opcij napadajo na različne načine. Prvič, z njihovim fizičnim uničevanjem, recimo trganjem nalepk ali prebarvanjem oz. počečkanjem grafitov tako, da izvorno šovinistično sporočilo izgine.

Drugi, še subverzivnejši način dekontaminacije neofašistične ulične produkcije je spreminjanje njenega smisla z duhovitimi preobrati in parodijami na izvorna sporočila. Nacionalistična šablona *100 % ponosen 100 % Slovenec* tako postane *100 % ponošen 100 % Slovenec* in pozneje še *100 % antifašist*. Ali pa *S ponosom reči smem Slovenec sem!* s enim samim *ne* postane *S ponosom reči smem Neslovenec sem!* Desničarski keltski križ je pogosto »obešen« na zgrafitirane vislice. V islamofobnem grafitu s prečrtanim muslimanskim znakom je pripis *Stop islamu* nadomeščen s *Stop idiotom; Stop islamizaciji* pa je z majhno intervencijo postal *Stop oslamizaciji*. Antifašizem je prevladal v bitki dopisovanj *Anti anti anti-fa*. Beli supremacizem grafita *Belci se borimo za obstoj* dobi popolnoma drugo sporočilo, ko je nekdo dodal *Indijancev*. Nasprotovanje multikulturnosti *Multikulturnost ubija našo kulturo!* je bilo dopisano in dopolnjeno v *Multi-kulturnostne ljubkosti ubijajo misli zla! Smrt Titovićem* je dopolnjen s *Smrt fašistom*, šovinistični grafit *Srbe na vrbe* z *Nema vrba*, balkanofobni *Tu je Slo* pa z *Jebi ga i mi smo tu* … Nacionalno čistunski *Stop imigraciji!* je spremenjen v *Stop fašizmu ljubezen svetu*. Novi evrocentrizem *Evropa Evropejcem* je subvertiran s pripisom *in vsem ostalim*.

Grafit »Moja Patria«, Ljubljana 2012

Skratka, v duhu naših antifa seminarjev, ki na *Tukaj je Slovenija* odgovarjajo s *Tukaj je vse živo*.

Literatura

BALIBAR, E. (2005): Difference, Otherness, Exclusion. *Parallax* 11(1): 19–34.

CHAFFEE, L. G. (1993): *Political Protest and Street Art – Popular Tools for Democratization in Hispanic Countries*. Westport (Connecticut), London, Greenwood Press.

ČOLOVIĆ, I. (1996): Futbal, huligani i rat. V *Srpska strana rata – Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, ur. N. Popov, 419–444. Beograd, Republika.

ČOLOVIĆ, I. (2012): I dalje smo u mitovima etničkog nacionalizma (intervju vodila M. Isović). *Buka*, 14. januar.

Dostopno prek: http://www.6yka.com/novost/10696/ivan-colovici-dalje-smo-u-mitovima-etnickog-nacionalizma (25. november 2012).
DESAI, R. (1994): Second-Hand Dealers in Ideas: Think-Tanks and Thatcherite Hegemony. *New Left Review* 203: 27–64.
GREGORČIČ, M. (1999): Vikingi ali Valhalla – Skinheadi Slovenije. V *Urbana plemena – Subkulture v Sloveniji v devetdesetih*, ur. P. Stankovič, G. Tomc in M. Velikonja, 97–110. Ljubljana, Študentska založba.
HARDT, H. (2008): *Des murs éloquents. Une rhétorique visuelle du politique/Eloquent Walls. A Visual Rhetoric of Politics*. Pariz, Klincksieck.
SMITH, M., SMITH, V., in WARD, P. (2010): *The EDL Unmasked*. London, Socialist Review.
ŠTERK, S. (2004): *Umjetnost ulice – Zagrebački grafiti 1994-2004*. Zagreb, Muzej grada Zagreba.
TOŠ, N. (UR.) (2012): *Vrednote v prehodu VI. – Slovenija v mednarodnih primerjavah 1992–2011*. Ljubljana, Dunaj, FDV-IDV CJMMK, Edition Echoraum.
VELIKONJA, M. (2008): Politika z zidov – Zagate z ideologijo v grafitih in street artu. *Časopis za kritiko znanosti* 231–232: 25–32.
VRCAN, S. (2003): *Nogomet – politika - nasilje. Ogledi iz sociologije nogometa*. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

102–109 Irina Vinčić

Nevidni delavci sveta kot avtonomni prostor organiziranja migrantskih delavcev

Prispevek na primeru položaja migrantskih delavcev v Sloveniji obravnava vprašanje izključujoče in hierarhizirajoče narave državljanstva, pri čemer na migrantske delavce ne gleda kot na pasivne objekte, ampak kot na subjekte, ki izzivajo obstoječe videnje državljanstva in zahtevajo poglobitev in razširitev državljanskih pravic. Delovne migracije v Sloveniji so definirane na podlagi strateških dokumentov, ki urejajo t. i. sekundarni trg dela, hkrati pa ustvarjajo tisto, čemur Etienne Balibar pravi evropski rasizem. Ta je spodbudil migrantske delavce v Sloveniji, da so se organizirali v gibanje Nevidni delavci sveta (IWW), ki ga lahko razumemo kot upor proti obstoječemu vizumskemu režimu. Delavci migranti so s svojim bojem za razširitev polja svobode in destabilizacijo omejevalne migracijske politike postali pomemben del družbene realnosti. Besedilo med drugim obravnava tudi trajna in začasna orodja in metodologije, ki jih aktivisti gibanja, ki je postalo pomemben avtonomni subjekt, katerega delovanja ne moremo prezreti, uporabljajo za organizacijo svojega boja.

Ključne besede: migracije, Nevidni delavci sveta, državljanske pravice, migrantski delavci.

Irina Vinčić je magistrica politologije in aktivistka gibanja Nevidni delavci sveta. Sodelovala je na različnih srečanjih in okroglih mizah, ki so jih organizirala lokalna in evropska gibanja, nevladne organizacije in raziskovalni kolektivi. Dela kot novinarka in prostovoljka v različnih nevladnih organizacijah. (irinavincic83@yahoo.com)

116–126 Mitja Velikonja

Nadaljevanje politike z drugimi sredstvi

Neofašistični grafiti in *street art* na Slovenskem

Članek analizira grafitarsko in street art produkcijo skrajnih desničarskih skupin na Slovenskem. Klasifikaciji glavnih tem in identificiranju skupin avtorjev sledi kritična analiza. Tovrstno produkcijo je mogoče razumeti vzdolž osi moderni–postmoderni fašizem. Moderni fašizem je neposreden, izključevalen, napadalen, postmoderni pa je še nevarnejši, saj je videti inkluziven, spravljiv, njegova dikcija deluje povezovalno. Njun končni cilj je seveda isti: hierarhična, avtoritarna, etnično in kulturno homogena in korporativno urejena družba. Sklepna ugotovitev je, da gre pri sovražnem govoru na stenah in v tistem v dominantnih institucijah za isti diskurz, pravzaprav za nadaljevanje iste politike z drugimi sredstvi. Nič, kar ni bilo izraženo z grafiti, ni bilo prej že z govornic dominantne politike. Na koncu članka so nanizani primeri »dekontaminacije« javnih površin, torej odstranjevanja ekstremističnih grafitov in street arta ali njihovega kreativnega subvertiranja.
.

Ključne besede: grafiti, street-art, neonacizem, šovinizem, urbane subkulture, antifašizem, Slovenija.

Mitja Velikonja je redni profesor za področje kulturologije na Oddelku za kulturologijo in predstojnik Centra za preučevanje kulture in religije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Je avtor šestih knjig in soavtor še ene ter več deset poglavij in člankov v slovenskih in tujih zbornikih in družboslovnih revijah. Gostujoči profesor na Jagielonski univerzi v Krakovu (2002, 2003) in na Columbia University v New Yorku (2009) ter Fulbrightov gostujoči raziskovalec na Rosemont College v Philadelphiji (2004/2005) in na Nizozemskem inštitutu za družboslovje in humanistiko v Wassenaarju (NIAS, 2012). (mitja.velikonja@fdv.uni-lj.si)

move away from the dominant moralizing discourse which tackles the emergence of fascistic and hateful discursive practices uncritically and in a politically neutral manner, and then offer an alternative view of the paradox between the freedom of expression and the regulation of hate speech. First, I concentrate on the performative functioning of words that injure and the question of how to subvert this discursive subjection that the hate speaker is seeking to constitute in a way that will enable the critical agency of the one injured. Butler's post-structuralist view on the performance of discursive acts reveals potential sites and possibilities for critical agency. With her critical analysis of moderate consensus politics, Mouffe identifies the narrowing of the political space for articulation of antagonistic relations in society as the effect of the dominant post--political rationality. At the end I come to the conclusion that generating open discursive spaces is of crucial importance for the facilitation of critical subversion of hateful contents and restoring a state of normality.

Keywords: linguistic vulnerability, freedom of expression, hate speech, consensus, critical agency.

Alen Toplišek has an LLM in International Development Law and Human Rights from the University of Warwick and now he is doing a PhD in political theory at Queen Mary College, University of London. Every month, he writes for a collaborative blog Refleksije, and from time to time he also interviews critical thinkers for Mladina magazine. (alen.toplisek@gmail.com)

102–109 Irina Vinčić

Invisible Workers of the World as an Autonomous Space of Migrant Workers

The case of migrant workers in Slovenia is the basis for this article which deals with the question of exclusivity and the hierarchical nature of citizenship. Migrant workers are not seen as passive objects, but as entities that challenge the existing definition of citizenship and demand the expansion of civil rights. Labour migration in Slovenia is defined on the basis of strategic documents governing the so-called secondary labor market, at the same time creating what Etienne Balibar calls real European racism. This has galvanized migrant workers in Slovenia to organize in a movement called Invisible Workers of the World (IWW), which can be seen as a revolt against the current visa regime. With their struggle to expand freedoms and destabilize restrictive migration policies, migrant workers have become an important part of social reality. This article also deals with both the permanent and temporary tools and the methodologies being used by activists of the movement to organize their struggle. The IWW movement itself has become an important autonomous entity whose activity cannot be ignored.

Keywords: migration, Invisible Workers of the World, citizenship rights, migrant workers.

Irina Vinčić holds a Master of Political Science and is a activist of the Invisible Workers of the World movement. She has participated in various meetings and round tables, which were organized by the local and the European movements, non-governmental organizations and research collectives. She works as a journalist and as a volunteer at various non-governmental organizations. (irinavincic83@yahoo.com)

116–126 Mitja Velikonja

The Continuation of Politics by Other Means

Neo-Fascist Graffiti and Street Art in Slovenia

This article analyses graffiti and street-art production by extreme right-wing groups in Slovenia. Classification of the main topics and identification of groups of authors is followed by a critical analysis. This production can be understood along the line of modern–postmodern fascism. Modern fascism is direct, exclusive, aggressive, while the postmodern one is even more dangerous, because it looks inclusive, conciliatory, and its language seems integrative. However, their final goal is identical: hierarchical, authoritarian, ethnically and culturally homogenous and corporative society. The basic finding of the study is that hate-speech on the walls and the policies of dominant institutions are basically the same, so we can speak about the continuation of the same

politics by other means. Everything that is written in the graffiti has already been said from the pulpits of dominant politics. Finally, examples of »decontamination« of public spaces are listed, i.e. removal of extremist graffiti and street art or their creative subversion.

Keywords: graffiti, street art, neonazism, chauvinism, urban subcultures, anti-fascism, Slovenia.

Mitja Velikonja is full professor of Cultural Studies and head of the Centre for Cultural and Religious Studies at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. He is the author of six monographs and co-author of another one, and has contributed numerous chapters and articles to Slovenian and international anthologies and social science journals. He was visiting professor at Jagiellonian University in Krakow (2002, 2003) and at Columbia University in New York (2009); he was a Fulbright visiting researcher at Rosemont College in Philadelphia (2004/2005) and a research fellow at the Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences in Wassenaar (2012). (mitja.velikonja@fdv.uni-lj.si)

127–140 Srđan Šušnica

Reoccupying Public Space by Hatred and Ethnic Cleansing

Case study: Banja Luka

The article analyses the symbolism and the meaning of ethno-religious graffiti, slogans and stickers especially as they are used on the streets of Banja Luka. The city used to be a strategic centre for armed forces but is today the political centre of Republika Srpska (RS), supposedly a legitimate military conquest of the people of Serbia. Responses in ethno-religious graffiti can be turbulent. In our case, narrative and visual codes transmit dominant messages and myths of the Serbian ethnical corpus which can easily become hate speech, especially in the post-war context, in which ethno-religious differences are being brought to the fore, war crimes and armed victories are being exalted and expressions of non-tolerance are common. This aggressive visibility of »ours« pushes all the rest and anyone who is different into invisibility and self-censoring. The article researches characteristics and the quality of connection between the production and the results of ethno-fascistic speech in graffiti and in the messages of the RS ethno-political elites in public forums, regulations and media spaces. A contextual interpretation of a graffiti discourse, which was formed in the midst of civil war, ethnic cleansing, attacks on and the separation of Bosnia and Herzegovina and activities of political elites in RS, is offered. The intimate connection between street discourse and that of political elites shows that a populist legitimization of the activities of the RS is still a political goal that also triggers the process of forgetting the region's multi-ethnic past. In Banja Luka, this process offers a »national and spiritual« legitimacy for the existence of RS and seeks to make the city a part of the Serbian ethnic community. It offers an unconvincing cultural-political and war-emancipatory »continuity« and »normality« for the RS and covers up its real intention of bloodshed from which it had emerged. In this it is consistent with Eco's notion of Ur-Fascism.

Keywords: street art, public space, ethno-religious graffiti, hate speech, nationalism, ethnic cleansing, ethno-political elite, ethno-fascism, Banja Luka (BiH).

Srđan Šušnica holds a Diploma in Law and is a M. A. student of cultural and religious studies in the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. He regularly publishes articles. Living in Banja Luka, he is a creative part of the studio for cultural activism s.a.j.t.u.m. (susnicas@teol.net)

143–146 Asja Hrvatin

Austerity, Discipline and Social Security

One of the manifestations of the global crisis of financial capitalism and the policies arising from it was the imposition of austerity measures, which not only resulted in privatization of the commons and general expropriation of the people, but also managed to introduce new mechanisms of discipline and punishment. Debt, being the fundament of relations in society, forced itself into the system of social security: new legislation, regulating welfare benefits, has now shifted to a method for the